ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

TIJORAT BANKLARIDA DEPOZIT PORTFELINI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

Komilova Mukammal Shavkatovna
"Iqtisodiyot" kafedrasi mudiri, PhD
Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.21502703

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklarida depozit portfelini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari kompleks ravishda tadqiq etilgan. Depozit portfelining bank resurs bazasini shakllantirishdagi o‘rni, uning tarkibini optimallashtirish, diversifikatsiya qilish hamda moliyaviy barqarorlikni ta’minlashdagi ahamiyati ilmiy jihatdan asoslangan. Shuningdek, depozit portfelini boshqarishda raqamli bank texnologiyalari, risk-menejment tizimi, mijozlarga yo‘naltirilgan xizmatlar va zamonaviy moliyaviy instrumentlardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida depozit portfeli samaradorligini oshirishga qaratilgan mualliflik takliflari ishlab chiqilgan hamda ularni tijorat banklari amaliyotida qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar berilgan.
Kalit so‘zlar: tijorat banklari, depozit portfeli, depozit siyosati, bank resurslari, likvidlik, risk-menejment, raqamli bank xizmatlari, moliyaviy barqarorlik, depozit diversifikatsiyasi.

Kirish. Bank tizimining barqaror rivojlanishi mamlakat moliya bozorining uzluksiz faoliyat yuritishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Tijorat banklari iqtisodiyotning turli tarmoqlarini moliyalashtirishda vositachilik vazifasini bajaradi. Ushbu jarayonning samaradorligi esa, avvalo, banklarning barqaror resurs bazasiga ega bo‘lishiga bog‘liq. Mazkur resurslar tarkibida depozit mablag‘lari asosiy ulushni egallaydi. Shu sababli depozit portfelini samarali shakllantirish va boshqarish bank faoliyatining strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Oxirgi yillarda global moliya bozorlarida kuzatilayotgan o‘zgarishlar, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi hamda mijozlar talabining transformatsiyalashuvi banklarning depozit siyosatiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Raqobatning kuchayishi, moliyaviy texnologiyalarning keng qo‘llanilishi va mijozlarning moliyaviy xulq-atvoridagi o‘zgarishlar depozit portfelini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, depozitlarning muddat tarkibini optimallashtirish, mablag‘lar qiymatini pasaytirish, likvidlikni ta’minlash va depozit risklarini boshqarish masalalari bank menejmentining ustuvor vazifalaridan biriga aylanmoqda.

O‘zbekiston bank tizimida amalga oshirilayotgan institutsional islohotlar, bank xizmatlarini raqamlashtirish hamda xususiy sektor ulushini oshirish bo‘yicha olib borilayotgan chora-tadbirlar depozit portfelini boshqarish tizimini yangi bosqichga olib chiqishni talab etmoqda. Bunday sharoitda tijorat banklarining depozit bazasini barqarorlashtirish, omonat mahsulotlarini diversifikatsiya qilish va mijozlar bilan uzoq muddatli hamkorlikni rivojlantirish ilmiy hamda amaliy jihatdan dolzarb masala hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi tijorat banklarida depozit portfelini boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini ilmiy jihatdan tadqiq etish, ularning samaradorligini baholash hamda depozit siyosatini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

1. Depozit portfelini boshqarishning nazariy asoslari va ilmiy yondashuvlar

Tijorat banklari faoliyatida depozit portfeli resurs bazasining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Banklarning kreditlash hajmi, likvidligi, moliyaviy barqarorligi va foydalilik darajasi ko‘p jihatdan jalb qilingan depozit mablag‘larining hajmi, muddati hamda tarkibiga bog‘liq. Shu sababli depozit portfelini samarali boshqarish masalasi bank menejmenti nazariyasi va amaliyotida doimo dolzarb yo‘nalishlardan biri bo‘lib kelgan.

Ilmiy adabiyotlarda depozit portfeli bank tomonidan jalb qilingan omonatlar va boshqa depozit mablag‘larining iqtisodiy mazmuni, muddati, qiymati hamda mijozlar tarkibi bo‘yicha shakllangan yig‘indisi sifatida talqin qilinadi. Mazkur portfel bankning resurs salohiyatini ifodalash bilan bir qatorda, aktiv operatsiyalarni moliyalashtirishning asosiy manbai sifatida ham xizmat qiladi. Shu bois depozit

portfelining tarkibini oqilona shakllantirish bankning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasida muhim o‘rin egallaydi.

Xorijiy iqtisodchi olimlar depozit portfelini boshqarishni bank resurslarini boshqarish tizimining ajralmas qismi sifatida baholaydilar. Ularning fikricha, depozitlar tarkibini diversifikatsiya qilish, mijozlar bazasini kengaytirish va depozitlarning muddat tuzilmasini optimallashtirish bank likvidligini ta’minlash bilan birga moliyaviy tavakkalchiliklarni kamaytirishga ham xizmat qiladi. Ayniqsa, aktiv va passivlarni kompleks boshqarish (Asset-Liability Management) konsepsiyasi doirasida depozit portfeli bank faoliyatining strategik elementi sifatida qaraladi.

So‘nggi yillarda depozit portfelini boshqarish bo‘yicha ilmiy qarashlar sezilarli darajada rivojlandi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida an’anaviy depozit siyosati o‘rnini mijozga yo‘naltirilgan boshqaruv, raqamli xizmatlar va ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish tizimi egallamoqda. Sun’iy intellekt, Big Data texnologiyalari va raqamli tahlil vositalari yordamida mijozlarning moliyaviy xulq-atvorini prognoz qilish, individual depozit mahsulotlarini taklif etish hamda depozit mablag‘larining barqarorligini oshirish imkoniyatlari kengaymoqda.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, depozit portfelining samaradorligini baholashda faqat jalb qilingan mablag‘lar hajmiga emas, balki ularning sifat ko‘rsatkichlariga ham alohida e’tibor qaratish zarur. Xususan, depozitlarning muddat bo‘yicha tarkibi, mijozlar segmentlari, resurslar qiymati, depozitlarning barqarorlik darajasi va ularning bank likvidligiga ta’siri asosiy baholash mezonlari sifatida qaraladi. Mazkur yondashuv bank resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish hamda moliyaviy risklarni minimallashtirish imkonini beradi.

Mamlakatimiz bank tizimida ham depozit portfelini boshqarish masalalari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tijorat banklari o‘rtasidagi raqobatning kuchayishi, omonatchilar talabining o‘zgarishi va raqamli bank xizmatlarining kengayishi depozit siyosatini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu bois banklar depozit mahsulotlarini diversifikatsiya qilish, mijozlar bilan uzoq muddatli munosabatlarni rivojlantirish hamda zamonaviy moliyaviy texnologiyalarni amaliyotga joriy etishga alohida e’tibor qaratmoqda.

Biroq mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, depozit portfelini boshqarish bo‘yicha ishlab chiqilgan nazariy yondashuvlarning aksariyati umumiy tavsiyalar bilan cheklanib qolgan. Raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish, mijozlar xulq-atvorini modellashtirish va depozit portfelining barqarorligini kompleks baholash masalalari yetarli darajada o‘rganilmagan. Mazkur holat ushbu yo‘nalishda yangi ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqish va amaliy tavsiyalarni taklif etish zaruratini yuzaga keltiradi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotda depozit portfelini boshqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan zamonaviy mexanizmlar tizimli ravishda o‘rganilib, tijorat banklari amaliyotiga tatbiq etish mumkin bo‘lgan ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqiladi. Taklif etilayotgan yondashuvlar banklarning resurs bazasini mustahkamlash, moliyaviy barqarorligini oshirish va depozit siyosatini zamonaviy talablar asosida takomillashtirishga xizmat qiladi.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda tijorat banklarida depozit portfelini boshqarish samaradorligini oshirish masalalari tizimli va kompleks yondashuv asosida o‘rganildi. Tadqiqotning metodologik bazasini bank menejmenti, moliyaviy vositachilik, inson kapitali va resurslarni boshqarish nazariyalariga oid ilmiy qarashlar tashkil etdi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi bank tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar hamda xalqaro bank amaliyotida qo‘llanilayotgan zamonaviy yondashuvlar ilmiy tahlilning nazariy asosi sifatida foydalanildi.

Tadqiqot davomida ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridan kompleks foydalanildi. Jumladan, tahlil va sintez usullari yordamida depozit portfelining iqtisodiy mohiyati hamda uning bank faoliyatidagi o‘rni o‘rganildi. Mantiqiy va qiyosiy tahlil usullari orqali O‘zbekiston tijorat banklari amaliyoti xorijiy davlatlar tajribasi bilan solishtirildi. Statistik guruhlash va dinamik qatorlar usullaridan depozitlar tarkibi hamda ularning o‘zgarish tendensiyalarini baholashda foydalanildi.

Tadqiqotning amaliy qismida iqtisodiy-statistik tahlil, omilli tahlil va ekspert baholash usullari qo‘llanildi. Depozit portfelining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar o‘zaro bog‘liqlikda baholanib, ularning bank likvidligi va moliyaviy barqarorligiga ta'siri aniqlandi. Shu bilan birga, depozit portfelining

samaradorligini baholashda foiz xarajatlari, resurslarning muddat tarkibi, mijozlar segmenti va depozitlarning barqarorlik darajasi asosiy mezonlar sifatida tanlandi.

Tadqiqotning muhim jihatlaridan biri sifatida zamonaviy raqamli texnologiyalar imkoniyatlari ham hisobga olindi. Xususan, sun'iy intellekt, Big Data texnologiyalari, mobil bank xizmatlari va mijozlar xulq-atvorini tahlil qilish vositalarining depozit portfelini boshqarish samaradorligiga ta'siri ilmiy nuqtai nazardan baholandi. Ushbu yondashuv bank resurslarini boshqarishning an'anaviy usullarini zamonaviy raqamli vositalar bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv tamoyiliga alohida e'tibor qaratildi. Depozit portfeli bankning boshqa moliyaviy ko‘rsatkichlari, jumladan, likvidlik darajasi, kredit portfeli, foiz siyosati va rentabellik ko‘rsatkichlari bilan o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilindi. Mazkur yondashuv depozit siyosatini alohida emas, balki bankning umumiy strategik rivojlanish tizimining tarkibiy qismi sifatida baholash imkonini berdi.

3. Tijorat banklarida depozit portfelini boshqarishning zamonaviy mexanizmlari

Zamonaviy bank amaliyotida depozit portfelini boshqarish oddiy depozit mablag‘larini jalb qilish bilan cheklanmaydi. Bugungi sharoitda banklar resurs bazasining barqarorligini ta'minlash, likvidlikni saqlash va foydalilikni oshirish maqsadida depozit portfelini strategik boshqarish tizimini qo‘llamoqda. Bunda depozitlarning hajmi bilan bir qatorda ularning sifati, muddat tarkibi, qiymati va mijozlar bazasining barqarorligi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

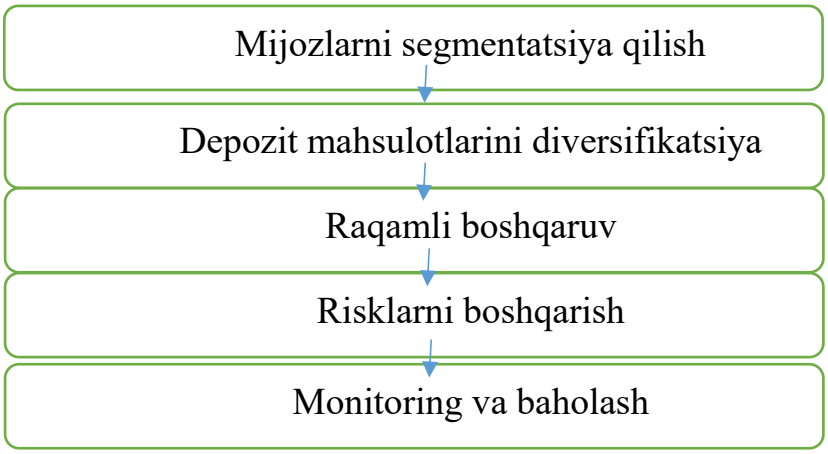
Raqamli iqtisodiyot sharoitida mijozlarning moliyaviy xatti-harakati an'anaviy davrga nisbatan sezilarli darajada o‘zgardi. Mobil ilovalar, internet-banking va masofaviy xizmatlarning rivojlanishi natijasida omonatchilar bank xizmatlarini tanlashda qulaylik, tezkorlik va ishonchlilikni asosiy mezon sifatida baholamoqda. Shu sababli depozit portfelini boshqarishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish banklarning raqobatbardoshligini oshiruvchi muhim omilga aylanmoqda.

Depozit portfelini samarali boshqarish quyidagi tamoyillarga asoslanishi maqsadga muvofiq:

- depozit mablag‘larini diversifikatsiya qilish;
- mijozlar segmentatsiyasini takomillashtirish;
- depozit muddatlari tarkibini optimallashtirish;
- foiz xarajatlarini samarali boshqarish;
- raqamli xizmatlardan keng foydalanish;
- depozit risklarini doimiy monitoring qilish.

Mazkur tamoyillar bank resurslarining barqarorligini ta'minlash bilan birga kreditlash imkoniyatlarini kengaytiradi va moliyaviy tavakkalchiliklarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Depozit portfelini boshqarish bosqichlari

Depozit portfelini samarali boshqarish quyidagi ketma-ket bosqichlar asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

1-bosqich. Mijozlarni segmentatsiya qilish

Jismoniy va yuridik shaxslar, yoshlar, pensionerlar, tadbirkorlar hamda korporativ mijozlarning moliyaviy ehtiyojlari alohida baholanadi va har bir segment uchun mos depozit mahsulotlari ishlab chiqiladi.

2-bosqich. Depozit mahsulotlarini diversifikatsiya qilish

Turli muddatli, valyutali va maqsadli omonat turlarini taklif etish orqali bank resurslarining barqarorligi ta'minlanadi.

3-bosqich. Raqamli boshqaruv tizimini joriy etish

Zamonaviy raqamli texnologiyalar va mijozlar bilan ishlash tizimlaridan foydalanish orqali mijozlarning moliyaviy xatti-harakatlari tahlil qilinadi hamda individual depozit mahsulotlari taklif etiladi.

4-bosqich. Risklarni kompleks boshqarish

Likvidlik riski, foiz riski va depozitlarning muddat bo‘yicha nomutanosibligi muntazam monitoring qilinadi hamda zarur choralar ko‘riladi.

5-bosqich. Natijalarni baholash va monitoring

Depozit portfeli samaradorligi asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlar orqali baholanadi hamda zaruratga qarab depozit siyosatiga o‘zgartirishlar kiritiladi.

1-jadval

Depozit portfelini boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish natijalari

Yo‘nalish	Amaldagi holat	Taklif etilayotgan mexanizm	Kutilayotgan natija
Depozit mahsulotlari	Standart omonatlar	Segmentlashtirilgan mahsulotlar	Mijozlar soni ortadi
Raqamli xizmatlar	Qisman joriy etilgan	zamonaviy raqamli texnologiyalar	Xizmat sifati oshadi
Risklarni boshqarish	An'anaviy monitoring	Real vaqt monitoringi	Risklar kamayadi
Foiz siyosati	Umumiy yondashuv	Moslashuvchan foiz stavkalari	Resurs qiymati pasayadi
Mijozlar bilan ishlash	Standart xizmat	Shaxsiylashtirilgan xizmat	Mijozlar sodiqligi ortadi

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Taklif etilgan modelning amaliy qo‘llanilishi depozit portfelining sifat tarkibini yaxshilash, bank resurslari qiymatini pasaytirish hamda depozit mablag‘larining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash imkonini beradi. Shuningdek, raqamli boshqaruv vositalarini keng qo‘llash natijasida operatsion xarajatlarni qisqartirish, mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va bank faoliyatining umumiy samaradorligini yuksaltirish mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, depozit portfelini boshqarishda kompleks va raqamli yondashuvdan foydalanish tijorat banklarining resurs bazasini mustahkamlash, moliyaviy barqarorligini oshirish hamda bank xizmatlari bozoridagi raqobatbardoshligini kuchaytirishda muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Tijorat banklarida depozit portfelining tarkibini mijozlar segmentlari bo‘yicha diversifikatsiya qilish orqali resurs bazasi barqarorligini oshirish maqsadga muvofiq.
2. Depozit mahsulotlarini ishlab chiqishda mijozlarning moliyaviy ehtiyojlari, omonat muddati va daromadlilik darajasini hisobga oluvchi moslashuvchan yondashuvni qo‘llash tavsiya etiladi.
3. Raqamli bank xizmatlarini kengaytirish hamda mobil ilovalar orqali depozitlarni boshqarish imkoniyatlarini rivojlantirish yangi omonatchilarni jalb qilishga xizmat qiladi.
4. Depozit portfelining muddat tarkibini muntazam tahlil qilish va uzoq muddatli depozitlar ulushini oshirish bank likvidligini mustahkamlashga yordam beradi.
5. Depozit siyosatini takomillashtirishda foiz stavkalarini bozor kon'yunkturasi va Markaziy bankning pul-kredit siyosati bilan uyg‘unlashtirish bank resurslaridan samarali foydalanish imkonini oshiradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari tijorat banklarida depozit portfelini samarali boshqarish bank resurs bazasining barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi. Depozit mahsulotlarini diversifikatsiya qilish, mijozlar segmentatsiyasini takomillashtirish hamda raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish depozit portfelining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan tavsiyalar tijorat banklarida depozit siyosatini takomillashtirish, resurslardan samarali foydalanish va banklarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Mazkur yondashuvlarni amaliyotga joriy etish bank tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mazkur tadqiqot natijalari tijorat banklarida depozit portfelini boshqarish tizimini takomillashtirish hamda depozit siyosatini zamonaviy talablar asosida rivojlantirish bo'yicha keyingi ilmiy izlanishlar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot natijalari tijorat banklarida depozit portfelini boshqarish amaliyotini takomillashtirish hamda depozit siyosati samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF–5992-son Farmoni "2020–2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida".
2. O‘zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida"gi Qonuni. Yangi tahrir.
3. O‘zbekiston Respublikasining "O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki to‘g‘risida"gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank tizimi faoliyatiga oid statistik ma'lumotlar. Toshkent, 2024.
5. Mishkin F.S. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets.* 13th Edition. Pearson Education, 2022.
6. Rose P.S., Hudgins S.C. *Bank Management and Financial Services.* 10th Edition. McGraw-Hill Education, 2021.
7. Kotler P., Keller K.L. *Marketing Management.* 16th Edition. Pearson, 2022.
8. Armstrong G., Kotler P. *Principles of Marketing.* 19th Edition. Pearson, 2023.
9. Saunders A., Cornett M.M. *Financial Institutions Management: A Risk Management Approach.* 10th Edition. McGraw-Hill, 2021.
10. Basel Committee on Banking Supervision. *Core Principles for Effective Banking Supervision.* Basel, 2024.
11. World Bank. *Global Financial Development Report.* Washington D.C., 2023.
12. IMF. *Global Financial Stability Report.* Washington D.C., 2024.
13. OECD. *Digital Finance and Financial Consumers.* Paris, 2023.
14. Komilova M.Sh. Tijorat banklarida depozit siyosatini takomillashtirishning nazariy asoslari // Ilmiy maqola, 2026.